

se edilen ve adı Mülteci Müslümanlar Din İşleri (Geistliche Verwaltung der Muslimflüchtlinge) olan cemiyetin yarı resmî bir görünüşü vardır. Yaklaşık 5000 kadar mülteci müslümanın dinî işlerine bakmakta olan bu kuruluşun yanında devletçe kabul edilen İslâmî bir ilkokul da yer almaktadır. Aachen'da Arap, Hamburg'ta da İranlı öğrencilerin merkez olarak kullandıkları mescidler, müslüman öğrencilerin Almanya'da kurdıkları önemli merkezlerdendir. İşçilerin dinî bakımdan yetişmeleri için de çeşitli merkezler faaliyet göstermektedir. Bunlar arasında 1982'de Batı Berlin'de, 1984'te Köln'de ayrı ayrı faaliyete geçen Diyanet İşleri Türk İslâm Birliği (DİTİB) kuruluşları, önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Bonn ve Batı Berlin'deki temsilcilikleriyle (müşavirlik, ataşelik) ilişki halinde bulunan ve bünyelerinde cami ve mescidlere yer veren 700 kadar dernekten yaklaşık 500 kadarının özellikle Köln'deki birliğin şemsiyesi altında toplandığı dikkate alınırsa, bu kuruluşun Almanya'daki müslüman Türk toplumu içindeki yeri ve önemi daha iyi anlaşılır. Bu mescidlerdeki din görevlilerinden 268'i (1989) Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gönderilmiş olup diğerleri de derneklerin kendi imkânlarıyla istihdam edilmektedir. Mescidlerin bünyesinde Kur'an kursu hizmetleri de verilmekte, özellikle hafta sonları ve tatil aylarında çocuklara Kur'an ve dinî bilgiler öğretilmektedir. Bunlar dışında Türkiye'deki bazı dinî ve siyasî gruplara bağlı olarak Federal Almanya'da faaliyet gösteren dernekler tarafından idare edilen cami ve mescidler de mevcut olup bunların toplam sayısının 250-300 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca diğer milletlere mensup müslümanlar tarafından yönetilen otuz beş kadar mescid daha bulunmaktadır. Federal devletin eğitimle ilgili özel prensipleri olmasına rağmen her eyaletin eğitim sistemi ve dolayısıyla yabancı çocukların eğitimi ile ilgili ayrı bir yol takip ettiği görülmektedir. Federal Almanya'daki eyaletlerin çoğunda çocukların devlet okullarında din eğitimi görmelerine imkân tanınmakla birlikte, İslâmiyet'in resmî din statüsünü kazanmamış olması ve din alanında eğitim veren yetişmiş eleman yetersizliği müslüman çocukların dinî ve millî eğitimlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bununla beraber bazı eyaletler kendi sınırları içinde bu toplulukların dinî eğitimini resmen kabul

etmiş durumdadırlar. Bunların başında Nordrhein - Westfalen, Hessen ve Hamburg eyaletleri gelmektedir. Yeterli sayıda vasıflı din öğretmeninin bulunmaması ve yeterli bir müfredatın henüz geliştirilememiş olması, Almanya'da dinî eğitimin başarı sağlamasını engelleyen başlıca faktörlerdir.

1985-1986 öğretim yılında Türk çocuklarından 269.105'i temel öğretim, 18.824'ü ortaokul, 13.205'i lise, 12.286'sı karma okullar ve 58.955'i meslek okullarında olmak üzere toplam 372.375'i Alman okullarında okumaktaydı.

Müslümanlar Federal Almanya'da Protestanlar ve Katolikler'den sonra en büyük dinî cemaati oluşturmaktadırlar. Buna rağmen müslümanlara nisbetle çok daha az mensupları bulunan bazı dinî fırkalar tanınma konusunda hiçbir zorlukla karşılaşmamışken İslâmiyet'in resmen tanınması çeşitli nedenlerle bugüne kadar gerçekleşmemiştir.

Doğu Almanya'daki müslümanların sayısı ise, okumak amacıyla gelen müslüman öğrencilerle beraber 2000-3000 kadardır. Doğu Almanya'da bugün hiçbir İslâmî müessese ve cemiyet bulunmamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Davis Trietsch, *Almanya ve İslam*, İstanbul 1331; M. Tâhâ el-Velî, *el-İslâm ve'l-müslimün ft Almânyâ beyne'l-ems ve'l-yeum*, Beyrut 1386/1966; Ali el-Muntasır el-Kettânî, *el-Müslimün ft Evrûbbâ ve Emerîkâ*, Tahran 1976, I, 245-257; a.m.f., *Muslim Minorities in the World Today*, London 1986, s. 38-41; M. Seyyid Gâlâb v.dğr., *el-Büldânü'l-İslâmiyye ve'l-ekalliyyâtü'l-müslime ft 'âlemi'l-mu'âşır*, Riyad 1399/1979, s. 755; M. S. Abdullah, *Geschichte des Islams in Deutschland*, Köln 1981, s. 220; J. S. Wielsen, "Islamic law and its significance for the situation of Muslim Minorities in Europe", *Research Papers*, Birmingham 1987, s. 29-30, 33-34; Baymirza Hayit, "The Turks in West Germany", *JIMMA*, III/2 (1981), s. 264-275.

İSMAİL BALIÇ

IV. ALMANYA'DA İSLÂM ARAŞTIRMALARI

Almanya'da İslâm araştırmalarının temeli sayılabilecek ilk çalışmalar Jakob Christmann (ö. 1613) tarafından başlatıldı. Önce matbaada kullanılmak üzere Arap harflerinin tahta klışelerini hazırlayan Christmann ilk olarak Arapça'yı öğretmek için bir alfabe kitabı (*Alphabetum Arabicum Cum Isagoge Scribendi Legendique Arabice*) yayımladı (1582). Daha sonra Johann Kasimir adlı bir Alman aristokratının elinde bulunan yazmaların küçük bir katalogunu düzenleyerek bu sahada da ilk örneği verdi.

Heidelberg Üniversitesi'nde iken Arapça yazılmış tıp ve felsefe kitaplarını Alman ilim dünyasına kazandırmaya çalıştı ve Johann Kasimir'in yardımıyla üniversitede bir şarkiyat bölümü açmayı başardı (1609). Osmanlı Devleti'nin Avrupa içlerine kadar nüfuz etmesi, şarkiyat araştırmalarına yeni bir hız kazandırdı. XVI. yüzyıldan itibaren Avusturyalı araştırmacıların yoğun çalışmaları, aynı dili kullananları sebebiyle Alman ilim çevrelerini de etkiledi. Bu dönemde Avrupalıların Şark tedkikleri arasında yer verdikleri Osmanlı araştırmalarından sayılabilecek bir çalışma, Leunclavius'un Osmanlı tarihi, dili ve yazısı ile ilgili olan *Annales Sultanorum Othmanidarum a Turcis sua Lingua Scripti* (Frankfurt 1558) adlı eseridir. XVII. yüzyıl Almanya'sında şarkiyat araştırmaları Avrupa'nın diğer ülkelerindeki kadar yoğun değildi. Bu dönemde görülen en önemli çalışma, Megiserus adlı Alman müsteşrinin *Liber Institutionum Linguae Turcae* adlı Latince yazılmış bir Türkçe grameridir. İlk dönem şarkiyat çalışmaları daha çok ilmî gaye ile yapıldığı halde sonraki çalışmalarda politik ve ekonomik maksatlarla hareket edilmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren araştırmalarda bir ilerleme görüldü ve birçok Alman, şarkiyat araştırmalarının merkezi durumundaki Fransa ve Hollanda gibi ülkelere öğrenim görmeye gitti. Özellikle Fransız müsteşrik Silvestre de Sacy'nin (ö. 1838) başkanlığını yaptığı Paris'teki Doğu Dilleri Okulu'nun (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes, 1795) Alman müsteşriklerin yetişmesinde büyük payı oldu. Hollanda'da yetişen ve hayatını İslâm medeniyeti ve Arap dili çalışmalarına hasreden ilk Alman müsteşrik ise Johann Jacob Reiske'dir (ö. 1774). Önceleri Arap Câhiliye şiiri, özellikle Tarafe b. Abd'in Mu'allağa'sı üzerinde çalışan Reiske bu eseri Latince'ye çevirdi (1842). Daha sonra yaptığı çalışmalarla İslâm medeniyeti ve Arap dili konusunda uzmanlaştı. Edip ve şair J. W. von Goethe (ö. 1832) ise geçmişten gelen Avrupa kültürünün tatmin edemediği bir sanatçı bakışıyla Kur'an-ı Kerim ve İslâm'ı yorumladı. XIX. yüzyıldan itibaren Şark araştırmaları dinî konulardan uzaklaşarak Arap kültürüne yöneldi ve çalışmalar Alman üniversitelerinde kurulan enstitüler bünyesinde devam etti. 1818'de kurulan Bonn Üniversitesi'ndeki Şarkiyat Bölümü'ne, dört ciltlik Arapça-Latince sözlüğün (*Lexicon Arabico-Latinum*, Halle 1830-1837) sahi-

bi Doğu dilleri uzmanı G. W. Freytag (ö. 1861) getirilerek bu yönde ilk çalışmalar başlatıldı. Freytag, dil ve edebiyat üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda aruzla ilgili *Darstellung der arabischen Verskunst* (1830) ve Arapça atasözlerini ihtiva eden *Arabum Proverbia* (Bonn 1838-1843) adlı iki eser yazdı. Büyük İslâm düşünürü İbn Haldûn'un düşüncelerinin doğrudan etkisinde kalan A. Sprenger (ö. 1893) ve A. von Kremer de (ö. 1889) İslâmiyet'in ve İslâm medeniyetinin gelişimine hâkim olan belli esasları ortaya koymaya çalıştılar. Freytag'ın çağdaşı şair F. Rückert (ö. 1866) Arapça üzerinde araştırmalar ve Arap şiirlerinden tercümeler yaptı. Aynı çağda yaşayan Arap edebiyatı tarihçisi G. Flügel (ö. 1870) Kur'an-ı Kerim'i önce yalnız metin olarak (*Corani textus arabicus*, Leipzig 1834), daha sonra da fihristi ile birlikte bastırdı (*el-Mu'cemü'l-müfahres li-elfâz'il-Kur'ân il-Kerîm: Concordantiae Corani Arabicae*, Leipzig 1842), ayrıca Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'unu metin ve Latince tercümesiyle (Leipzig, London 1835-1858) ve İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'ini (Leipzig 1871-1872) neşretti; Viyana Kütüphanesi'nde bulunan Arapça yazmaların da bir katalogunu hazırladı (*Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserl.-Königl. Hofbibliothek zu Wien*, I-III, Wien 1865-1867). Müsteşrik H. Ewald da (ö. 1875) Arap grameri üzerine *Grammatica Critica Linguae Arabicae* (Leipzig 1831-1833) adlı tenkitli bir çalışma ile Arap şiirinin vezinleri üzerine *De Metri Carminum Arabicorum Libri duo* (Braunschweig 1825) adlı iki ciltlik bir eser yayımladı; ayrıca Göttingen Üniversitesi'nde bulunan Arapça yazmalar için hazırladığı katalog ile de şarkiyat araştırmalarına katkıda bulundu. XIX. yüzyılın en önemli müsteşriklerinden olan ve Arap edebiyatı üzerinde derin vukufu bulunan H. L. Fleischer (ö. 1888), daha önce basılan Makkarî'nin *Nefhu't-tîb*, Yâkût'un *Mu'cemü'l-büldân* ve İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'i gibi önemli Arapça kitapları yeniden gözden geçirerek yayımlanmasına yardımcı oldu. Fleischer bunlardan başka Dresden Kütüphanesi'ndeki Arapça yazmaların katalogunu da hazırladı (*Catalogus codicum manuscriptorum orientalium Bibliothecae Regiae Dresdensis*, Lipsiae 1831) ve Berlin'de Alman Şark Cemiyeti'ni (Deutsche Morgenländische Gesellschaft) kurdu (1854).

XIX. yüzyılda Almanya'da İslâmî ilimler üzerine ilk metodolojik çalışmaları, Mu-

ammed der Prophet, sein Leben, seine Lehre (Stuttgart 1843) ve *Historisch-kritische Einleitung in den Koran* (1844-1870) adlı eserlerin sahibi olan G. Wail (ö. 1889) başlattı. İslâm medeniyetiyle ilgili çalışmalar 1887 yılında Berlin'de Doğu Dilleri Okulu'nun (Seminar für Orientalische Sprachen) kurulmasıyla gelişti ve 1908'de Hamburg'ta açılan Doğu Kültür ve Tarih Okulu (Seminar für Geschichte und Kultur des Orients) ile hız kazandı.

XIX. yüzyılda Avrupa'nın diğer ülkelere olduğu gibi Almanya'ya da İslâm ülkelerinden çeşitli yollarla birçok yazma eser getirildi. Yazma toplayan müsteşriklerin başlıcaları H. Peterman (ö. 1872), A. Sprenger ve J. G. Wetzstein'dir (ö. 1905). Bu yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında araştırmaları ile ün yapan Alman müsteşrikler arasında Ebû'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân*, Kazvî'nin *'Acâ'ibü'l-ma'ârif* ve *garâ'ibü'l-mevcûdât* ile Âşârü'l-bilâd (Göttingen 1848-1849) ve Bekrî'nin *Mu'cem me'sta'cem* (Göttingen 1876) gibi kaynak kitaplarını yayımlayan F. Wüstenfeld (ö. 1899); Berlin Kütüphanesi'ndeki Arapça yazmalar katalogunu yayımlayan (*Verzeichniss der arabischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, I-X, Berlin 1887-1899) ve Câhiliye devri Arap şiiri üzerinde araştırmalar yapan W. Ahlwardt (ö. 1909); İslâm tarihi ve İslâm mezhepleri üzerine *Die religiöspolitischen Oppositions-Parteien im alten Islam* ve Araplar'la Bizanslılar arasındaki savaşlar konusunda *Die Kämpfe der Umayyaden gegen die Rhomäer* adlı önemli eserleri telif eden J. Wellhausen (ö. 1918) ile eski Arap şiiri üzerine *Beiträge zur Kenntniss der Poesie der alten Araber* ve Kur'an-ı Kerim tarihi hakkında *Geschichte des Qorans* (1860) adlı çalışmaları yapan T. Nöldeke (ö. 1933) önemli bir yer tutmaktadır.

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Ortadoğu'ya doğru açılan, Osmanlı Devleti ile ittifak yapan ve Doğu Afrika'daki toprakları işgal eden Alman İmparatorluğu'nun müslümanlarla daha sıkı ilişkilere girmek ihtiyacını duyması neticesinde İslâmî araştırmalar da ilerledi. Alman ilim adamları İslâm ülkelere geziler düzenlediler; yaptıkları çalışmalardan açıkça olmasa da ülkelerinin siyasî çıkarları doğrultusunda faydalanıldı. XX. yüzyıl başlarında Almanya, şarkiyat araştırmalarını daha yakından takip edebilmek amacıyla İslâm ülkelerinde araştırma enstitüleri kurma-

ya başladı. Deutsche Morgenländische Gesellschaft'ın Beyrut'ta açtığı Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Orient - Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft) ile Kahire, Bağdat ve İstanbul'da açtığı arkeoloji enstitüleri (Deutsche Archäologisches Institut) bunların en önemlileri arasında yer almaktadır. Kütüphaneleriyle de ünlü olan bu enstitülerden Bağdat'takinin kitapları, İran-Irak savaşı sebebiyle 1983-1984 yıllarında Berlin'deki merkez binasına taşınmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın Almanya'daki şarkiyat çalışmalarını kesintiye uğratması üzerine birçok müsteşrik Almanya'yı terketti. 1945'ten sonra ise kesilen çalışmalar, Almanya'nın ikiye bölünmesi sebebiyle batıdaki daha ağırlıklı olmak üzere Batı Almanya ve Doğu Almanya'da ayrı ayrı sürdürülmeye başladı. XX. yüzyıl Alman müsteşrikleri arasında, İslâm hukuku üzerindeki çalışmalarıyla ün yapan J. Schacht (ö. 1969), Kur'an ve Kur'an ilimleri sahasında mütehasıs O. Pretzi (ö. 1941), Arap edebiyatı tarihi üzerine ünlü *Geschichte der arabischen Literatur*'ü yazan C. Brockelmann (ö. 1957), çalışmalarını Arap dili ve lehçeleri üzerinde yoğunlaştıran E. Littmann (ö. 1958), İstanbul Üniversitesi'nde uzun yıllar ders veren Arap ve Fars edebiyatı uzmanı, *Bibliotheca Islamica*'nın ve merkezi İstanbul'da bulunan milletlerarası Şark Tedkikleri Cemiyeti'nin kurucusu H. Ritter (ö. 1971), çalışmalarını İslâm tasavvufuna adan R. Hartmann (ö. 1965), dil ve edebiyat sahasında yoğunlaştırdığı çalışmaları ile J. Fück (ö. 1974), İslâm fıkhi, tasavvuf ve Arap edebiyatı üzerine O. Spies, Kur'an araştırmalarında R. Paret, modern Arap dili ve sözlük konusunda H. Wehr, Kuzey Afrika ve İspanya tarihi ile ilgili çalışmalar yapan W. Hönerbach, bir ara Ankara Üniversitesi İlä-

İstanbul'daki ilk Alman Arkeoloji Enstitüsü Binası - Taksim

Geschichte des Qorāns

von

Theodor Nöldeke

Zweite Auflage

bearbeitet

von

Friedrich Schwally

Erster Teil

Über den Ursprung des Qorāns

Leipzig

Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung
Theodor Weicher
1909

T. Nöldeke'nin Kur'an tarihi ile ilgili kitabının kapağı

hiyat Fakültesi'nde öğretim üyeliği yapan tasavvuf tarihi uzmanı A. M. Schimmel ve F. Steppat, H. H. Gratzfel ve J. van Ess başta gelen ilim adamlarıdır.

Almanya'daki şarkiyat araştırmaları arasında Kur'an meâli çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Bugüne kadar kırkın üzerinde Almanca Kur'an meâli hazırlanmıştır (bk. *World Bibliography*, s. 213-235). Bunların ilki S. Schweigger'in Andrea Arrivabene'nin italyanca tercümesinden (*L'Alcorano di Macometto*, Venice 1547) yaptığı Almanca tercümedir (*Alcoranus Mahometicus*, Nürnberg 1616, 1623; *Al-Koranum Mahomedanum*, Nürnberg 1659, 1664). A. Hinckelman ise (ö. 1695) Kur'an-ı Kerim'in Almanya'da ilk baskısını yaptı (1694); bugün bu baskının mevcut iki nüshasından biri Hamburg Genel Kütüphanesi'nde, diğeri ise Hamburg Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir. Almanya'da yayımlanan diğer Almanca Kur'an-ı Kerim tercümeleri arasında, M. D. F. Megerlein'in *Die türkische Bibel* (Frankfurt 1772) adıyla ilk defa Arapça aslından yaptığı tercüme ile Beşîrüd-din Mahmud Ahmed'in yaptığı ve *Der Heilige Qur'an* (Wiesbaden 1954) adı altında Arapça metin ile birlikte yayımlandığı tercüme önemli bir yere sahiptir.

Ayrıca Münih şehrinde dünyaca meşhur özel bir Kur'an-ı Kerim müzesi kurulmuştur. Ancak bu müze II. Dünya Savaşı sırasında yıkıldı.

Bugün Federal Almanya'da İslâm ve Türk dünyası üzerine çalışma yapan kırk kadar araştırma kurumu vardır ve bu kurumlar Alman Araştırma Birliği (Deutsche Forschungsgemeinschaft) adlı devlet kuruluşu tarafından maddeten desteklenmektedir. Bunlardan 1887'de Berlin'de Seminar für Orientalische Sprachen (SOS) adı altında kurulup II. Dünya Savaşı sonunda kapanan ve 1959 yılında Friedrich Wilhelm Üniversitesi'ne (Bonn) bağlı Seminar für Orientalische Sprachen adıyla tekrar açılan okulun amacı Doğu ülkelerinin bugünkü hayatı ve dilleri hakkında öğretim yapmaktır. Aynı üniversiteye bağlı olarak 1914 yılında kurulan Şarkiyat Okulu (Orientalisches Seminar) ise İslâm dünyası tarihi, İslâm hukuku ve İslâm dini ve düşüncesi tarihi konularını incelemektedir. Freiburg Üniversitesi'ne bağlı olarak 1963'te açılan Orientalisches Seminar'da da şarkiyat, İslâmî ilimler, İslâm tarihi ve İslâmî edebiyatlar tarihi öğretilmektedir. Ruprecht-Karl Üniversitesi'ndeki Yakındoğu Kültür ve Dilleri Okulu, İslâmî ilimler ve Semitik Kürsüsü (Seminar für Sprachen und Kulturen des Vordern-Orients, Lehrstuhl für Semistik und Islamwissenschaft) adlı enstitü 1894'te yine Orientalisches Seminar adı altında kuruldu ve 1971'de bugünkü adını aldı; gayesi şarkiyat alanında lisans ve lisans üstü akademik öğretim yapmaktır. Kiel'de Christian Üniversitesi'ne bağlı Şarkiyat Okulu (Seminar für Orientalistik, Abteilung für Islamkunde), şarkiyat ve İslâmî konular üzerine çalışma yapmaktadır. Tübingen Üniversitesi bünyesinde 1921'de açılan Orientalisches Seminar, Würzburg Üniversitesi'ne bağlı Doğu Dilleri Enstitüsü (Institut für orientalische Philologie), 1960'ta Almanya'ya yerleşen Türk ilim adamı Fuat Sezgin'in Frankfurt Üniversitesi bünyesinde kurduğu Arap-İslâm İlimleri Akademisi Tarih Enstitüsü (Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaftlichen Akademie), Almanya'da şarkiyat araştırmaları yapan kurumların en önemlileridir. Bunların yanında bugün faaliyet gösteren diğer enstitü ve kurumların başlıcaları da şunlardır: Frankfurt, Köln, Tübingen ve Würzburg üniversitelerinde Orientalisches Seminar; Berlin Freie Universität'te Institut für Islamwissenschaft; Hamburg Üniversitesi'nde Seminar für Geschichte und Kultur des Vordernen Orients; Münih Üniversitesi'nde Institut für

Geschichte und Kultur des Nahen Ostens sowie Turkologie ile Seminar für Semistik, Vorderasiatische Altertumskunde und Islamwissenschaft; Soest'te Zentralinstitut Islam-Archiv-Deutschland; Köln'de Islamische Wissenschaftliche Akademie ve Frankfurt'ta Christlich-Islamische Begegnung - Dokumentationsleitstelle (CİBEDO). Bu enstitü ve araştırma kurumlarının neşrettikleri en önemli dergiler arasında şunlar bulunmaktadır: *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (Alman Şark Cemiyeti Dergisi, Leipzig-Wiesbaden, 1846'dan itibaren); *Zeitschrift des Deutschen Palästinavereins* (Alman Filistin Araştırmaları Dergisi, Leipzig-Stuttgart-Wiesbaden, 1878'den itibaren); *Der Islam* (Hamburg, 1910'dan itibaren); *Die Welt des Islam* (İslâm Dünyası, Berlin, 1913'ten itibaren); *Die Welt des Orients* (Doğu Dünyası, Wuppertal-Göttingen, 1947'den itibaren); *Orient* (Opladen, 1960'tan itibaren); *Zeitschrift für Arabische Linguistik* (Arap Dilbilim Dergisi, Erlangen, 1978'den itibaren); *Fikrun wa Fann* (Bilim ve Düşünce Dergisi, Bonn, 1963'ten itibaren); *Orientalistische Literatur-Zeitung* (Şark Edebiyat Dergisi, Leipzig-Berlin, 1898'den itibaren); *Islamica* (Leipzig, 1924'ten itibaren); *Mitteilungen des Instituts für Orientforschung* (Şark Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Berlin, 1953'ten itibaren); *Orientalisches Archiv* (Şarkiyat Arşivi, Leipzig, 1910'dan itibaren).

BİBLİYOGRAFYA:

G. Pfannmüller, *Handbuch der Islam-Literatur*, Leipzig 1923, s. 7, 209-210, 396; J. Füch, *Die Arabischen Studien in Europa*, Leipzig 1955, s. 157, 166, 170, 191, 193, 217; A. Dietrich, *ed-Dirâsâtü'l-'Arabiyye fi Almânyâ*, Göttingen 1387/1967; R. Paret, *The Study of Arabic and Islam at German Universities*, Wiesbaden 1968; İsmail Soysal — Mihin Eren, *Türk İncelemeleri Yapan Kuruluşlar*, Ankara 1977, s. 29-59; Necib el-Akîkî, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1980, II, 340-484; Mişâl Cühâ, *ed-Dirâsâtü'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye fi Evrâbbâ*, Beyrut 1982, s. 183-259; Abdurrahman Bedevî, *Mevsû'atü'l-müsteşrikîn*, Beyrut 1984, s. 276-280, 302-303 vd.; Selâhaddin el-Müneccid, *el-Müsteşrikûne'l-Almân*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kitâbi'l-cedid); M. Tâhâ el-Velî, *el-İslâm ve'l-müslimîn fi Almânyâ beyne'l-ems ve'l-yeum*, Beyrut 1386/1966; *World Bibliography of Translations of the Meanings of the Holy Qur'an: Printed Translations 1515-1980* (haz. İsmet Binark — Halit Eren), İstanbul 1406/1986, s. 213-235; P. Lutf, "Islamic Studies in Germany", *JPHS*, sy. 18 (1970), s. 221-236; Holger Preisler-Martin Robbe, "Islamic Studies in the German Democratic Republic-Historical and Social Dimensions", *Asia, Africa, Latin America*, Berlin 1982 (special issue 10), s. 5-11.

RIZA KURTULUŞ